

Les formes de gestió del treball domèstic assalariat a l'Estat espanyol¹

Las formas de gestión del trabajo doméstico asalariado en el Estado español

The forms of management of the wage-earning domestic work. The Spanish case

Laia Castelló i Santamaria

Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball (QUIT)

Universitat Autònoma de Barcelona

Data de recepció de l'article: 31.07.2008

Data d'acceptació de l'article: 10.09.2008

Resum

Una de les estratègies cada cop més esteses, sobretot entre les dones de classe mitjana, per a fer front a la complexitat i l'activitat sincrònica de la vida quotidiana és l'externalització al mercat del treball domèstic i de cura. Cal preguntar-se, però, sota quines condicions s'efectua aquesta externalització, és a dir, si s'efectua seguint unes pautes laborals (*neo*)servilistes, on l'imaginari del «criat» encara és molt present o, de forma diferent, s'efectua seguint uns criteris de «qualitat» i una voluntat de professionalitzar aquest treball. L'objectiu de les següents pàgines és preparar el terreny teòric per a estudiar els *mecanismes de gestió de la mà d'obra en el mercat del treball domèstic assalariat (TDA)*, en el context espanyol; una anàlisi que pot servir per a desvelar algunes de les tendències recents que s'estan perfilant en aquest procés de mercantilització.

Paraules clau: treball domèstic, cura, mercantilització, divisió internacional del treball reproductiu, familisme, (neo)servilisme.

Resumen

Una de las estrategias cada vez más extendidas, sobre todo entre las mujeres de clase media, para hacer frente a la complejidad y la actividad sincrónica de la vida cotidiana es la externalización al mercado del trabajo doméstico y de cuidado. Cabe preguntarse, sin embargo, bajo qué condiciones se efectúa dicha externalización, es decir, si se efectúa siguiendo unas pautas laborales (*neo*)servilistas, donde el imaginario del «criado» todavía se hace muy presente o, de forma diferente, se efectúa siguiendo unos criterios de «calidad» y una voluntad de profesionalizar este trabajo. El objetivo de las siguientes páginas es preparar el terreno teórico para estudiar *los mecanismos de gestión de la mano de obra en el mercado del trabajo doméstico asalariado (TDA)*, en el contexto español; un análisis que puede servir para revelar algunas de las tendencias recientes que se están perfilando en este proceso de mercantilitzación.

Palabras clave: trabajo doméstico, cuidado, mercantilitzación, división internacional del trabajo reproductivo, familismo, (neo)servilismo.

1. Aquest article és un resum del treball que va guanyar el XII Premi de Joves Sociòlegs (edició d'abril de 2008) de l'Institut d'Estudis Catalans.

Abstract

Nowadays, one of the most widespread strategies —especially among women of medium class—, to face the complexity and the synchronic activity of the everyday life is the transition to the market of the domestic and care work. It is necessary to think, however, under which conditions this commodification is made, if it is made following a *(neo)servilist* pattern of work, where the social imaginary of the «servant» is still present or, on the contrary, is made following some criteria of «quality» and a will of professionalizing this work. The goal of the following pages is to prepare the theoretical terrain for studying the *mechanisms of management of the workforce in the market of the wage-earning domestic work*, in the Spanish context; an analysis that can be useful for revealing some of the recent trends that are outlining this process of commodification.

Key words: domestic work, care, commodification, international division of reproductive work, familism, (neo)servilism.

Introducció

Davant les transformacions demogràfiques i socioeconòmiques de les últimes dècades que han anat quallant en les societats dels països de l'Europa del sud, les llars espanyoles —i especialment, les dones— han anat modificant les formes quotidianes de gestió i execució del treball domèstic i familiar. Una de les principals novetats de l'alteració de la gestió quotidiana d'aquest treball és l'increment de llars que decideixen *mercantilitzar* o salaritzar aquest treball (Pla Julián, 2004). La transposició d'aquest treball a l'esfera del mercat, però, no s'ha traduït en una professionalització real d'aquesta ocupació, que se segueix desenvolupant sota un règim laboral molt fràgil i en unes condicions de treball que arrossegueu seqüeles del servilisme.

Ací, interessa estudiar fins a quin punt l'externalització del treball domèstic i familiar a l'esfera del mercat està reproduint un sistema cultural *familista*, on la treballadora domèstica assalariada representaria el rol de la «mare-esposa-mestressa de casa», que algunes dones autòctones han anat abandonant.

Per tal de comprendre de quina manera les llars (dones) que externalitzen el treball domèstic i familiar efectuen aquest procés, i sota quins paràmetres laborals ho fan, és necessari comprendre el marc contextual on se situen aquestes llars, que incideix de forma notable en el disseny de les seves estratègies. La primera part s'ha dissenyat per a complir aquesta funció, per a donar una visió global del context on actuen les llars espanyoles ocupadores de servei domèstic. La segona part s'expandeix més enllà de la conjuntura mediterrània i espanyola i analitza quines repercussions, des d'una lògica internacional i macroestructural, està tenint la *mercantilització* del treball domèstic i de la cura dels *països mediterranis*, i en particular d'Espanya. Situat l'estat de la qüestió, en últim lloc s'adopta una perspectiva més *micro* i focalitzada, i s'intenta traçar un primer esbós d'una tipologia formal de les possibles modalitats de gestió del treball domèstic assalariat (TDA) i dels perfils emergents de dones ocupadores.

1. El «règim de benestar mediterrani» i el seu impacte de gènere

Els «règims de benestar mediterranis»,² i entre ells l'espanyol, preserven un model d'organització del benestar d'arrels *familistes* amb un fort impacte de gènere, on encara la dona és la responsable màxima en la provisió de benestar. Són uns «règims de benestar» amb una forta divisió sexual del treball i on la funció provisorà de l'Estat és molt limitada pel seu tarannà assistencialista.

2. Es parla de «règims de benestar» quan es vol englobar l'entramat institucional en què es combinen recursos legals, materials i organitzatius, entre les tres principals agències de provisió de benestar (*Estat, mercat i família*). Per tant, cal parlar d'un pluralisme en la seva provisió del benestar, atès que el benestar no està únicament subministrat pel binomi Estat-mercat (Parella, 2003).

Dins l'etiqueta de *països mediterranis* s'hi inclouen Grècia, Itàlia, Portugal i Espanya que, encara que mostren paisatges heterogenis, parteixen d'un motlle comú.³ A continuació, s'exposen els trets convergents dels règims mediterranis, i es fa especial èmfasi en les característiques més específiques de l'Estat espanyol.⁴

a) *Estat feble, assistencialista*: idea de subsidiarietat, on l'objectiu de la política social és atenuar les situacions de pobresa extrema, que comporta un subdesenvolupament de la política social familiar;⁵ un fet que, paradoxalment, es combina amb polítiques universalistes d'educació i sanitat.

b) *La centralitat del treball remunerat*: el sistema de garantia d'ingressos es basa en la contribució al mercat de treball remunerat, on ser cotitzador a la Seguretat Social és condició necessària per a rebre protecció social de l'Estat.

c) *Organització familista del benestar*: la família és la unitat bàsica de la societat (Guillén, 1997). Com a resultat d'una carestia social de serveis públics d'atenció a les persones, la família, sota el lideratge de la dona, s'ocupa de cobrir les necessitats bàsiques de la vida quotidiana.⁶

d) *Alta desigualtat entre gèneres*: la protagonista d'aquesta obra «familiaritzadora» continua sent la dona, encara que el discurs social políticament correcte aposta per la igualtat de gènere i actua com a camuflatge d'aquesta realitat (CIS, 2004). L'imaginari col·lectiu encara té molts residus de l'*ideari de la domesticitat*⁷ (Nash, 1993) que atribueix a la dona el treball de cura i domèstic i a l'home el rol de sustentador econòmic o, en el millor dels casos, també de «col·laborador» de la llar.

e) *L'expansió de l'«adult-worker model»*: la injecció de mà d'obra femenina al mercat de treball, sobretot de dones procedents de les classes mitjanes, ha provocat l'extensió del model que J. Lewis (2001) ha denominat «adult-worker model». Aquest model es basa en l'estructura familiar de *double income*, en el qual home i dona participen en el mercat de treball.⁸ La paradoxa d'aquesta nova conjuntura és que, així com el mercat de treball remunerat pateix alteracions, l'estructura del treball no remunerat es manté estable, atesos els escassos avenços que es donen en la coresponsabilitat entre gèneres en relació al treball reproductiu. Aquest model requereix que la dona faci malabarismes entre el treball productiu i el reproductiu, esprenent la seva polivalència i capacitat de sincronitzar tasques: «doble presència»⁹ (Balbo, 1994).

3. Segons Bettio *et al.* (2006), els *països mediterranis* formarien un *distinctive cluster* de «règims de benestar» dins els països industrials, pel fet que la gestió de la cura està estretament lligada a la família.

4. Els trets bàsics sota els quals es dibuixa el «règim de benestar mediterrani» s'han elaborat a partir de la lectura de diferents autors que indaguen l'estructura dels estats del benestar del sud d'Europa. Vegeu els treballs de Sarasa i Moreno (1995), Trifletti (1999), Guillén (1997) i Lewis (2001, 2005).

5. Quan es parla de política familiar, cal pensar tant en la política familiar *explícita*, aquelles mesures que s'apliquen estrictament en el camp de la «política familiar», pel que fa als subsidis i la provisió de serveis, com en la política familiar *implícita*, que seria la derivada de les principals característiques de funcionament del «règim de benestar mediterrani», com un mercat de treball sexuat o els valors socials *familistes* (Flaquer, 2000).

6. Sota l'evidència col·lectiva que associa les dones amb el subministrament de benestar, la idea de «reciprocitat familiar» adquireix un alt poder simbòlic, i fa de la família una caixa de compensació social, que mediatitza les difícils relacions que hi ha entre un mercat de treball i un sistema de manteniment d'ingressos molt precaris.

7. La concepció *reïficada* de la dona com a gestora principal de l'espai privat té el seu embrió legitimador en el *discurs de la domesticitat*, que assentà les bases ideològiques de la divisió sexual del treball en la societat espanyola del segle XIX. La *ideologia de la domesticitat* és analitzada a fons per M. Nash (1993): «Esta construcción ideológica que configuraba un prototipo de mujer modelo —la *Perfecta Casada*— se basaba en el ideario de la domesticidad y el culto a la maternidad como máximo horizonte de realización de la mujer. Desde esta perspectiva la trayectoria social de las mujeres se circunscribía a un proyecto de vida cuyo eje era la familia, mientras que la elaboración de su identidad personal propia se desarrollaba a partir del matrimonio y de la maternidad sin posibilidad de crear un proyecto social, cultural o laboral autónomo» (1993, p. 614).

8. S'ha anat produint una retirada, una jubilació progressiva de les famílies tradicionals, basades en la divisió sexual de rols i esferes (privada/pública), un fenomen que J. Lewis (2001) ha denominat la declinació del «male-breadwinner». Segons dades del Colectivo Ioé (2001), el nombre de dones que es dediquen a temps complet al treball domèstic i familiar (mestresses de casa), va disminuir entre 1975 i 2000 en un 32 %; el descens més gran es produí entre 1985 i 1990.

9. El terme de «doble presència», encunyat per Laura Balbo (1994), fa referència a l'experiència de viure de forma sincrònica en un mateix espai i temps una doble càrrega de treball, la familiar i domèstica i la professional. Aquesta definició de Balbo expressa una situació diferent de la «doble jornada», que pot ser fàcilment assimilada a la diacronia amb què es pot experimentar el denominat «plurit treball» (Carrasquer *et al.*, 1998).

Així doncs, els *països mediterranis*, on s'inclou Espanya, es configuren com estats «febles», en termes de provisió de serveis públics de benestar, els quals conviuen amb l'existència d'un imaginari social fermament *familista* i tradicionalista. De la conjunció d'aquests dos fets —Estat social feble i *familisme* robust—, se'n deriva un model de benestar amb un fort impacte per gènere, en el qual la dona és la principal damnificada per la sobrecàrrega de treball quotidià que remolca. Com a resultat de la forta presència de la tradició *familista*, les tasques reproductives s'allotgen en l'àmbit privat, i es converteixen en una «qüestió privada», exclusiva de la família i l'àmbit de la informalitat. D'aquí que les activitats de cura i domèstiques no siguin vistes com una *necessitat social*¹⁰ (Romero, 2002), un assumpte a debatre en l'àmbit públic de la política. És tal la força de l'imaginari *familista* meridional que es pot fins i tot arribar a tolerar socialment la subsidiarietat en benestar familiar de l'Estat i a explotar els recursos familiars —*femenins*— per a suplir aquest buit, d'una forma gairebé aproblemàtica.

1.1. LA REORGANITZACIÓ DEL TREBALL REPRODUCTIU EN ELS PAÏSOS MEDITERRANIS

Durant les últimes dècades, els «règims de benestar» i les famílies de l'Europa del sud, i també d'Espanya, han anat perdent elasticitat en el proveïment de benestar quotidià, com a resultat de tot un seguit de canvis. Davant d'aquest nou escenari, sorgirà la necessitat de «reorganitzar» les formes tradicionals de canalització del benestar quotidià, i les llars amb un determinat estatus socioeconòmic es podran plantejar transvasar la provisió d'aquest benestar fora de l'àmbit familiar. Els canvis assenyalats responen a la sintonia temporal d'una sèrie de fenòmens de caràcter local i global:

a) *La incorporació massiva de les dones de classe mitjana al mercat de treball*, que comporta, o bé afrontar l'experiència de la «doble presència» o bé optar per *mercantilitzar* el treball domèstic i de cura (Oso, 1998; Parella, 2003). Malgrat la inserció massiva d'aquestes dones al mercat de treball remunerat, s'hi constata encara una continuïtat en les desigualtats de gènere, en què la precarietat adopta un perfil marcadament femení (Torns *et al.*, 2007). Les dones encara presenten les taxes d'atur més elevades i pateixen les *discriminacions indirectes* del mercat de treball, i s'han anat inserint, de forma majoritària, en aquelles ocupacions amb salaris més baixos, menys qualificades, i amb uns patrons contractuals i de jornada que es desvien del patró estàndard. La major fragilitat de les dones en l'esfera productiva explica, en bona mesura, el baix cost d'oportunitat que pot tenir per a les dones abdicar del mercat de treball formal (Torns, 1999; Maruani *et al.*, 2000).

b) *La transformació progressiva del model de família extensa* a un model de família amb un nucli de convivència reduït, però que continua establint vincles familiars forts a distància.

c) *L'augment de la taxa de divorcis*, amb un increment de les famílies monoparentals, en particular d'aquelles llars on el cap de família és una dona.¹¹

d) *L'envelliment de la població*, que engreixa la denominada «quarta edat» i crea una demanda de *long-time care*¹² que requereix la recerca de noves formes d'organitzar la cura (Bettio *et al.*, 2004, 2006).

e) *El desplaçament ascendent del «nivell d'acceptació»* (Villa, 1990) de les dones espanyoles per a treballar, les quals fugen d'ocupar-se en treballs estigmatitzats, considerats «bruts i servils», com

10. Cal apuntar que la visió negativa dels serveis de cura institucionals no és universalitzable, sinó que és variable i està molt condicionada per factors de l'estructura social com la classe, el patrimoni cultural o l'edat.

11. L'any 2001 hi havia a Espanya 1.329.960 nuclis de mares amb fills, un 41 % més que el 1991 (INE, 2004). D'aquest total, 149.057 eren nuclis monoparentals de mares solteres, 26.220 d'aquestes mares eren menors de 25 anys i 19.000 no tenien un treball remunerat (INE, 2004).

12. L'augment d'aquesta demanda d'atenció a les persones dependents, que sovint viuen soles i necessiten ajuda amb una elevada dedicació de temps (Pla Julián, 2004) es fa palès amb el creixement a l'alça de l'*índex general de dependència* nacional dels últims anys, que fa explícita l'existència d'un *caring gap* (buit de cura) (Anderson, 2000).

és el cas del servei domèstic (Parella, 2003). Aquestes dones han anat augmentant el seu *poder social de negociació*, una situació que els permet acceptar o rebutjar determinades condicions laborals (Colectivo Ioé, 2001).

f) *Una nova concepció de la gestió del temps* en el nucli familiar. En particular l'oci ocupa un lloc preponderant en l'imaginari col·lectiu (Miguélez i Torns, 1998), així com el temps per a un mateix i la dedicació als fills.

Les dones, sobretot de classe mitjana, ja no poden conduir el treball reproductiu de forma unilateral, sobretot per dos grans motius: el recel masculí de cooperar en l'esfera domèstica i la gairebé omissió de la socialització de les activitats reproductives per part de l'Estat.¹³ No es pot comprendre l'augment de la demanda de servei domèstic sense fer referència a aquestes dues qüestions: la manca de cooperació dels homes a la llar i la insuficient cobertura pública dels serveis d'atenció domiciliària (SAD), «serveis de proximitat», uns serveis que encara es conceben com a serveis assistencials (Pla Julián, 2004). D'aquí que algunes autores italianes hagin batejat aquesta nova conjuntura mediterrània com la «crisi de la cura» (Bettio *et al.*, 2004), una crisi que se sustenta per l'existència d'unes estructures públiques de provisió de benestar encara deficitàries i poc desenvolupades. Tot això explica que moltes dones s'hagin de replantejar la manera d'administrar la tensió quotidiana que imposa el vincle *temps-treball* i busquin noves mesures que els permetin desprendre's, parcialment o totalment, del treball domèstic i familiar, com ara el seu transvasament a l'espai del mercat.

2. La mercantilització i globalització del treball reproductiu

L'endossament del treball domèstic i de la cura al mercat s'ha anat expressant en forma d'una *nova demanda de treball reproductiu*. El sector del mercat relacionat amb els serveis de la cura/domèstics s'ha anat eixamplant i diversificant, fins al punt de dilatar-se en l'àmbit internacional, més enllà dels paràmetres d'intercanvi nacionals. Aquest fet ha estat possible per la contribució de la mà d'obra estrangera femenina.

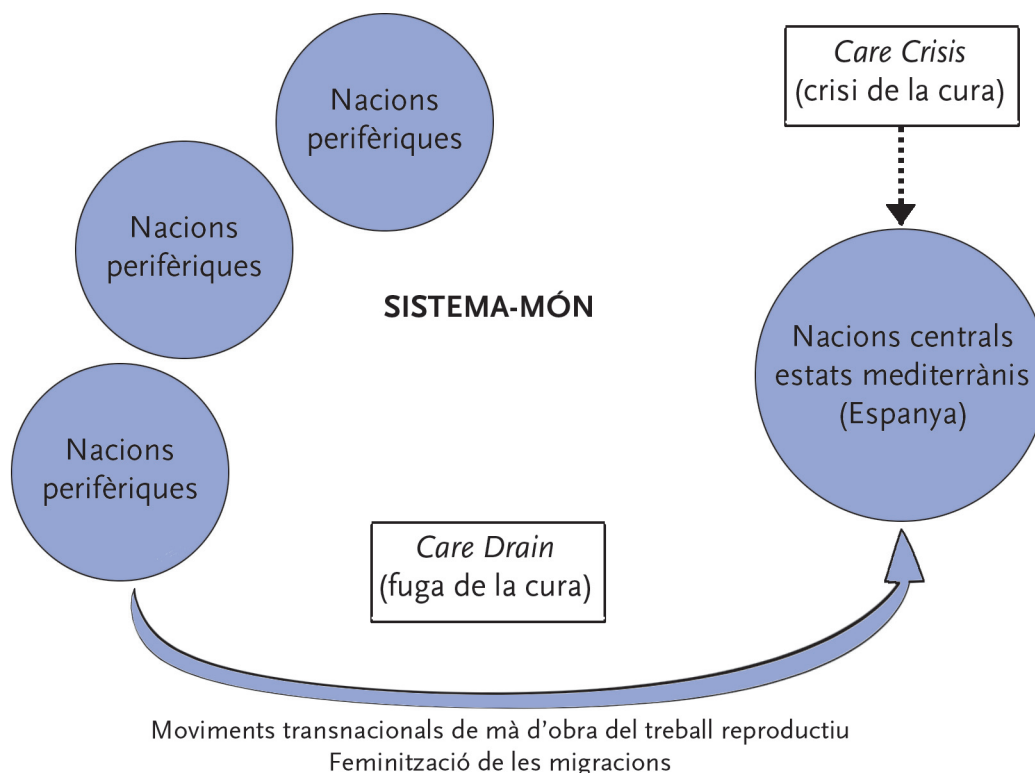
L'estratègia de les llars espanyoles de contractar mà d'obra femenina extracomunitària per a realitzar el treball domèstic i de la cura es configura com una nova forma de *domesticitat* (*neodomes-ticitat*) (Parella, 2003); apareix com una manera de legitimar i assegurar la conservació de les estructures *familistes*, en un patró cultural en què l'organització del benestar no es contempla de forma suficient com un assumpte propi de l'Estat. Així, la contractació de dones immigrants en el servei domèstic vindria a conformar «[...] la solución perfecta para la organización social, para los hombres y para el Estado: los nuevos problemas se arreglan entre mujeres y mientras tanto no les conciernen» (Tobío, 2001, p. 136). Es tracta d'un procés de *mercantilització* ambivalent en què, paradoxalment, l'alliberament de moltes dones —d'origen occidental i de classe mitjana—, s'ha fet a canvi de l'explotació d'*altres dones* —procedents de països perifèrics i de la classe treballadora— (Tobío, 2001; Russell Hochschild, 2001).

Així doncs, la demanda de treball reproductiu dels *països mediterranis* ja no té una estructura homogènia (dones de classe alta), sinó que integra un nou perfil: la demanda de les noves classes mitjanes i mitjanes-baixes. Al llarg de la història les classes socials adinerades han recorregut al *treball domèstic assalariat* (TDA) com una estratègia de reproducció d'estatus però, actualment, a aquesta demanda tradicional se li suma la demanda generada per les dones que han accedit al món professional, i ha donat lloc a una demanda híbrida (Oso, 1998).

Aquesta tendència està ocasionant una remodelació gradual del mercat del servei domèstic del sud d'Europa: la demanda s'ha anat ampliant, alhora que l'oferta de treballadores domèstiques au-

13. La demanda creixent de servei domèstic sorgeix com a mecanisme pal·liatiu de les mancances de l'Estat i com un remei als processos de desestructuració familiar (Fraisie, 2000). Com assenyala Fraisse, «lejos de constituir una imagen costumbrista de una tradición feudal y después burguesa, la ocupación de servicio aparece ahora como una necesidad pública y privada a la vista de la evolución económica y social» (2000, p. 229).

Figura 1. La divisió internacional del treball reproductiu

Font: Elaboració pròpia a partir de Bettio *et al.* (2004).

tòctones ha anat quedant limitada per la mobilització d'aquestes a altres sectors laborals.¹⁴ Hi ha un desajust entre l'oferta i la demanda de treballadores domèstiques i de la cura, que provoca la creació de nous nínxols d'ocupació, fàcilment suplerts per dones immigrants¹⁵ (Parella, 2003; Bettio *et al.*, 2004, 2006). Es pot afirmar que la gestió de la cura dels *països mediterrànics* és un assumpte que s'inscriu en una nova lògica global, amb una marcada especificitat de gènere —*divisió internacional del treball reproductiu*— (Romero, 2002).

La «importació» de mà d'obra immigrant femenina des de les nacions del centre ha provocat el fenomen del *care drain* («fuga de la cura») (Bettio *et al.*, 2004, 2006), fent un paral·lelisme irònic del *brain drain* («fuga de cervells»), una expressió que simbolitza la fugida de treballadores de la cura de la perifèria. La paradoxa d'aquest procés de mobilització del treball reproductiu és que l'objectiu perseguit, tant per a les dones immigrants com per a les dones ocupadores, és l'emancipació econòmica, encara que d'aquesta voluntat en resulti una perpetuació de les estructures de poder patriarcal (Bettio *et al.*, 2006).

La dimensió global de la reproducció també l'ha tractat, entre d'altres, A. Russell Hochschild (2001) amb la seva aportació del concepte de *cadena mundial d'afecte i assistència*, que fa referència a aquells vincles personals entre gent de tot el món, basats en una labor remunerada o d'assistència. Aquestes cadenes es desenvolupen, típicament, a través d'un triple vincle de trans-

14. Tradicionalment el servei domèstic a Espanya s'havia nodrit de mà d'obra procedent dels estrats socials més baixos de la societat: la mà d'obra rural, sobretot femenina, que emigrava a les grans ciutats per entrar al servei de les famílies més acomodades (Sallé, 1985).

15. Les dones immigrants actuen com a «exèrcit de reserva de servidores» (Catarino i Oso, 2000) dels *països mediterrànics* i es configuren com un col·lectiu essencial per a mantenir l'economia domèstica i familiar d'aquests països. L'abatiment del preu i l'elasticitat d'aquest model permet vèncer el dèficit de benestar públic en serveis de provisió de la cura i retenir la despesa pública (Bettio *et al.*, 2006).

ferència de benestar que s'estableix entre les dones en els països d'emissió i recepció de la migració. Mentre que les dones blanques de les classes mitjanes i privilegiades compren els serveis a baix cost de les dones immigrants treballadores domèstiques, aquestes, de forma simultània, compren a un cost fins i tot menor els serveis de les dones més pobres que han deixat al seu país d'origen.

En definitiva, la internacionalització del treball reproductiu és un sistema jeràrquic de transmissió global, que permet la circulació i transferència del treball de cura i domèstic de Sud a Nord, i impulsa moviments migratoris protagonitzats per dones. Aquests fluxos de benestar es propaguen en múltiples direccions però seguint un traçat comú que va de les nacions perifèriques a les nacions centrals.¹⁶

2.1. UN SISTEMA TRIPLE D'EXCLUSIÓ GLOBAL: CLASSE, GÈNERE I ÈTNIA

Les principals portadores i protagonistes de la cura i la *domesticitat* entre nacions són les dones: *global mothers* (Zarembka, 2004, p. 142). Ara bé, no totes les dones s'inserten en aquesta espiral de la *domesticitat*, només les que es troben en una situació de més *vulnerabilitat social* (Papí, 2003; Parella, 2006). En aquest sentit, estudiar la dinàmica global de les activitats reproductives també comporta prendre un determinat posicionament analític, que tingui en compte factors clau de l'estructura social, com ho són la *classe social*, l'*ètnia* o el *gènere*.¹⁷

Les autores N. Papí (2003) i S. Parella (2000, 2003) exposen en els seus treballs com la interacció d'aquests tres factors —classe social, ètnia i gènere— actuen en plans d'anàlisi convergents i es poden adaptar, íntegrament, en un nou enfocament de l'estratificació social. Aquest enfocament es basa en el supòsit de l'heterogeneïtat del gènere i pretén desmantellar la categoria universal «dona» i la idea que la subordinació femenina té un impacte monolític (Papí, 2003). Es tracta d'una òptica d'anàlisi que se centra en les formes de diferenciació simultànies que es donen en l'estructura social, a través del solapament múltiple de l'ètnia i la classe amb el gènere,¹⁸ i que produeixen un efecte de «triple de discriminació» (Solé, 2000; Parella, 2003; Papí, 2003).

La «triple exclusió global» resulta, en part, del procés d'*etnoestratificació* o *racialització* (Anderson, 1999, 2000) del mercat de treball dels països receptors d'immigració femenina, fet que ha estat interpretat des de diferents opinions feministes com un procés que ha servit de palanca o de trampolí perquè les dones de classe mitjana d'aquests països puguin saltar a l'esfera productiva. Així, la inserció massiva de les dones de classe mitjana al mercat extradomèstic dels anys vuitanta es basa en un procés d'emancipació de la dona autòctona en detriment d'una «altra» dona, una dona que, segons els estereotips autòctons és «idònia» per a realitzar les tasques de reproducció de la llar. Una de les contradiccions fonamentals que els moviments feministes no han estat capaços de resoldre és que els «mèrits productius» de les dones autòctones han estat possibles pel sacrifici d'altres dones, i han creat noves divisions ètniques dins del col·lectiu femení (Andall, 2000).

16. A diferència de la *divisió internacional de la producció*, que bàsicament té lloc en forma de deslocalitzacions del *centre* a la *perifèria* (Wallerstein, 1979), la divisió global de la reproducció consisteix en l'absorció de mà d'obra de les nacions perifèriques des del centre, atès que la «deslocalització de la reproducció» és inviable (Sassen, 1993).

17. La voluntat de traspassar els límits de l'anàlisi unilateral des de la categoria del gènere s'ha manifestat, sobretot, entre les autores del *feminisme multiracial* o *feminisme negre* (*black feminist*), que reivindiquen la necessitat de desafiar els sistemes socials de dominació, però no únicament des del gènere, sinó també des de la posició que s'ocupa com a dona en la resta de jerarquies socials, posant de relleu la desigualtat entre les dones (Baca i Thornton, 1996).

18. M. Morokvasic (1984) ja exposà, a mitjan anys vuitanta, la posició de vulnerabilitat en què se situa la dona immigrant de la perifèria en incorporar-se al mercat laboral dels països industrialitzats, on experimenta una discriminació múltiple pel fet de ser dona, estrangera i de classe treballadora: «the articulation between the processes of gender discrimination, racial discrimination of migrant workers and class exploitation of working class [...] that make their position particularly vulnerable» (1984, p. 891).

Parella (2003) ha definit aquesta situació en què apareixen noves formes de dominació entre les dones autòctones i les dones immigrants com un *transvasament de desigualtats*.¹⁹ El procés d'externalització del treball reproductiu s'ha fet de tal forma que, lluny de posar en dubte la divisió sexual del treball endògena al patriarcat, l'alimenta i la normalitza. Ara bé, aquest fet no significa que la ideologia del patriarcat estigui completament intacta, atès que hi ha estudis que demostren una reducció de la violència simbòlica patriarcal en l'àmbit discursiu (CIS, 2004; Bittman *et al.*, 2005; Crompton *et al.*, 2005), sinó que posa de manifest una contradicció entre la ideologia i la pràctica, entre l'imaginari social del patriarcat, que cada vegada es mostra més intolerant, i el manteniment de pràctiques materials sexistes, que demostren que se segueixen atribuint les tasques reproductives a les dones.²⁰

El relleu de desigualtats que s'està produint, de les dones de classe mitjana a les dones immigrants treballadores domèstiques i de la cura, produeix una situació enganyosa en què, aparentment, sembla que la màxima beneficiària d'aquest procés sigui la dona de classe mitjana, en termes d'adquisició de temps i d'ascens d'estatus social, però l'home i les institucions públiques del benestar són qui, en última instància, poden treure més rendibilitat del procés; les institucions, retinent la despesa en serveis per a la reproducció i l'home, reproduint la seva posició de poder que el desresponsabilitza de la gestió dels assumptes de la llar i familiars.

3. Cap a una proposta analítica de models de gestió del TDA

L'opció de *mercantilitzar* el treball domèstic i de la cura no s'aplica de forma homologable i transversal a tots els estrats de l'estructura social, sinó que el que ací es vol apuntar és que poden aparèixer formes de gestió diferents, en funció de la classe social de pertinença de cada dona i, de retruc, perfils plurals de dones ocupadores.

Les formes variables de gestió del TDA s'han definit i conceptualitzat basant-se en una proposta dual de «patrons analítics purs»: *a) la modalitat (neo)servilista o familista* i *b) la modalitat professional*. Tal proposta analítica conté dues modalitats de gestió essencials que, en un futur i mitjançant la conducció d'un treball rigorós que permeti profunditzar en la qüestió, s'hauran de llimar i matisar, així com, de ben segur, desglossar en models analítics múltiples, que mediatitzin els dos extrems teòrics conceptualitzats fins al moment.

a) La modalitat familista/servilista. La modalitat *familista* de gestió del TDA s'ha considerat aquella modalitat amb uns trets afins i continuistes amb el «paradigma familista» (Bimbi, 2000), basat en la importància de les relacions intrafamiliars/personals en la difusió de benestar i l'exempció, o presència feble, de les institucions públiques. La modalitat *familista* es basa en la delegació mercantil del treball domèstic i familiar però sense qüestionar-ne la forma sexuada, l'imaginari social o les possibilitats de *professionalització*. El procés consisteix a transferir la domesticitat i la idiosincràsia familista al mercat («familisme mercantilitzat»), de manera que «no canvia res», només la relació salarial que contraurà una «nova treballadora», diferent de la dona-mare-esposa.

19. Les relacions de poder que sorgeixen en el procés de contractació de treballadores domèstiques immigrants produeix, segons Bettio *et al.* (2006), una nova divisió tripartita del treball entre treballadores domèstiques en els *països mediterranis*: *a) family carers*, que són les que coordinen les tasques (*management*); *b) skilled native workers*, de l'àmbit privat o públic, que s'encarreguen de realitzar les tasques de la reproducció més professionalitzades (*paramedical tasks*) i *c) female migrants*, que tindrien la funció d'executar les tasques més físiques i desqualificades.

20. Hi ha estudis que demostren que s'estan produint canvis des del punt de vista discursiu entorn de la divisió sexual del treball, però que no es corresponen amb la pràctica quotidiana. És el cas de l'estudi dut a terme per R. Crompton *et al.* (2005) que, en analitzar comparativament la Gran Bretanya, Noruega i la República Txeca, ratifica aquesta contradicció entre l'evolució del discurs i la pràctica: «[...] women continue, increasingly, to profess more liberal gender role attitudes, although there appears to be a relative lack of corresponding change in the gendered allocation of household tasks [...] the rate of change in the division of domestic labour appears to be glacial» (p. 228).

La característica bàsica de la gestió *familista* del TDA és la seva resistència a la professionalització i modernització, que fa que la relació laboral quedi falcada en un sistema de funcionament basat en el (*neo*)*servilisme*, l'arbitrarietat, l'asimetria i la baixa formalitat contractual. El (*neo*)*servilisme* es concreta en una forta intensitat de les relacions personals, la segregació de l'espai i el menjar, el «maternalisme» i la deferència, entre la dona ocupadora i la dona treballadora. L'asimetria en la relació laboral es materialitza en l'establiment d'una relació ocupadora-empleada basada en rols altament diferenciats i moralment jerarquizats dins de la unitat domèstica, èticament asimètriques²¹ (Oso, 1998; Anderson, 2000).

Un altre component de la modalitat *familista* és l'escassa formalitat de la relació laboral, que en cas que el servei es realitzi en l'economia submergida encara té un impacte més pronunciat. Aquesta baixa formalitat pot derivar en una situació d'arbitrarietat respecte a les condicions de treball, en què els acords es prenen en una *relació individualitzada* i directa entre l'ocupadora i la treballadora, desprotegida d'un marc institucional, i doten d'un escàs *poder social de negociació* el treballador/a.²²

Finalment, cal afegir que la modalitat *familista* del TDA acostuma a aglutinar més dones immigrants que espanyoles, atès que aquestes últimes ja no estan disposades a tolerar les condicions que integra aquest patró de gestió de la mà d'obra i busquen una sortida professional amb un tracte menys servilista. Les treballadores domèstiques espanyoles que segueixen dins d'aquesta modalitat ho fan, majoritàriament, com a assistents «per hores» o externes, mentre que les dones immigrants ocupen aquells forats abandonats per les primeres, com el servei domèstic intern²³ (Colectivo Ioé, 2001).

Amb l'arribada de les dones immigrants s'ha vist com el subsector intern del servei domèstic ha aflorat de nou en el context espanyol, tenint en compte que abans de la feminització dels corrents migratoris era un tipus de servei que es trobava en reculada. L'augment de les treballadores internes, que s'ajusten a un perfil laboral pròxim a la «serventa», respon a una demanda de TDA que busca un tipus de servei de trets *familistes*. Ara bé, l'ascens d'aquestes pràctiques de gestió del TDA amb un rerefons *familista* s'ha produït de forma paral·lela a l'emergència d'un nou discurs al voltant de la necessitat de construir noves maneres de gestionar el treball domèstic i de la cura, que promoguin una nova lògica «professionalitzadora», una lògica que qualifiqui, acrediti i reconegui socialment aquest treball.

b) La modalitat professional. Aquesta modalitat representa el model «pur» oposat a la modalitat *familista*. Si bé l'aplicació de la modalitat *familista* en la manera de gestionar el TDA té com a resultats una precarització de les relacions laborals, la modalitat professional és aquella que es regeix per un criteri de «qualitat laboral», que permet dignificar les condicions laborals i la valoració social de l'ocupació.

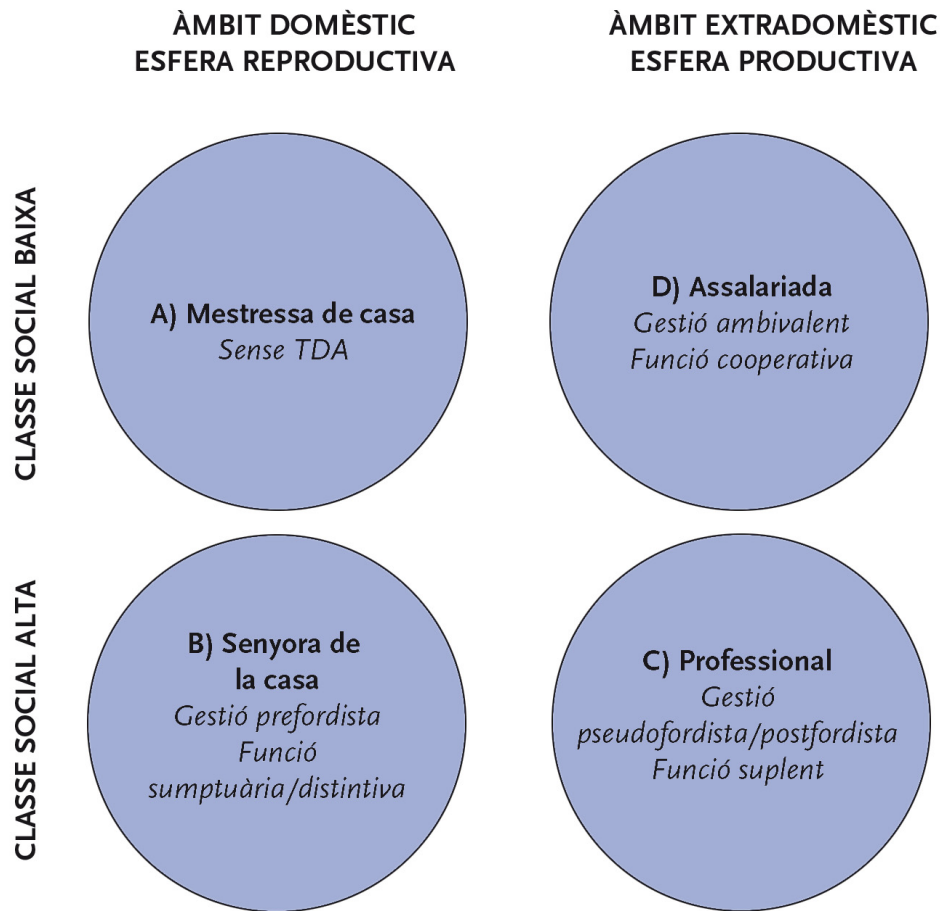
En la *modalitat professional* prevalen valors com l'autonomia o la independència del treballador, la simetria en les relacions i l'acompliment d'un marc normatiu/legal regulador —*relació institucionalitzada*—. Aquests criteris garanteixen una certa «objectivació» de la relació laboral i contribueixen a la professionalització de l'ocupació, al mateix temps que proporcionen al treballador un cert poder social de negociació.

21. En aquest sentit, és important analitzar els mecanismes simbòlics i objectivats de distinció entre «la senyora» i la «noia». La consideració, per part de les dones ocupadores, que les treballadores provenen d'un context sociocultural «inferior i endarrerit» —en cas de ser estrangeres—, justifica el rol de submissió de la treballadora i el rol superior de l'ocupadora, que es pot creure amb el dret de donar «llicons morals» (Rollins, 1985).

22. La negociació individual entre les parts —sense intermediaris, negociació col·lectiva, ni gairebé referències legals— es converteix en el mecanisme privilegiat de regulació de la relació empleades/ocupadores, a l'hora de definir les condicions laborals i salarials. Es tracta d'un tipus de relacions amb una dinàmica «espontània» (Pla Julián, 2004).

23. Es tracta d'un sector de treballadores que realitzen unes tasques caracteritzades per la manca de reconeixement de les qualificacions —especialment les que es desenten de la cura de les persones—, una qüestió que frena la professionalització d'aquestes treballadores i que trava la seva consideració com a «professionals que desenvolupen un servei» i no com a meres «servidores» (Torns, 1997, 1999; Parella, 2000).

Figura 2. Tipologia bàsica de les dones ocupadores del TDA

Font: Elaboració pròpia a partir de Colectivo Ioé (2001).

Un exemple pràctic d'aquesta tendència de dotar el TDA d'un estatus més afí a la resta d'ocupacions, és la proposta dels serveis d'atenció domiciliària (SAD), que busquen una sortida qualificada i professional al treball domèstic i de la cura. Les empreses dels SAD realitzen la tasca d'«intermediàries» en el TDA tradicional entre ocupadores i empleades, encara que també poden organitzar de manera més directa la prestació de serveis domiciliaris contractant treballadors/es: empreses «no intermediàries» (Parella, 2004; Pla Julián, 2004). Dins d'aquesta modalitat de serveis (SAD), malgrat que la majoria són dones espanyoles, també hi ha, igual que en el servei domèstic, una segmentació per ètnia, basada en un procediment de reclutament específic a partir d'un sistema d'estereotips i preferències de base androcèntrica i etnocèntrica (Parella, 2004).

D'altra banda, ací també s'ha cregut convenient exposar una tipologia dels diferents tipus de dones ocupadores. Es tracta de veure com influeix la posició diferenciada en l'àmbit *productiu/reproductiu* de les diferents ocupadores en la decisió d'externalitzar i sota quins paràmetres laborals té lloc la transposició al mercat d'un treball tradicionalment realitzat per les dones de família, de forma no remunerada i invisibilitzada (Carrasquer *et al.*, 1998) i que du gravat l'estigma social.

La posició d'aquestes dones en una estructura segmentada del mercat de treball fa que no totes tinguin les mateixes oportunitats de treball i que no totes les ocupacions brindin les mateixes possibilitats, una qüestió que condicionarà molt la seva manera de gestionar el treball reproductiu (Míguez i Torns, 1998). A continuació, es mostren quatre «tipus ideals» de dones ocu-

padores,²⁴ en funció de la seva ubicació en dos eixos de coordenades: la *classe social* i el *vinde quodià amb l'àmbit productiu/reproductiu*:

A) *Mestressa de casa*. Aquest tipus fa referència a les dones dedicades plenament al treball reproductiu i que no tenen un treball productiu extern de forma permanent. Són dones, sobretot, de *classe social baixa*, amb un capital econòmic i cultural baix i que no es plantegen l'opció de *mercantilitzar* el treball domèstic i de cura. Es tracta d'un «tipus ideal» que realitza i gestiona diàriament el treball reproductiu i el contempla com una activitat central, necessària, important i absorbent de la seva vida quotidiana.

La «mestressa de casa» no és un model analític estrictament pur, atès que es tracta de dones que, tot i ser fonamentalment mestresses de casa, tant en la seva dedicació material com en la concepció del seu paper social, dediquen una part del temps al treball productiu de manera informal, en forma de temps lliure o en forma d'un treball assalariat, fins i tot submergit (Miguélez *et al.*, 1998). Aquesta dedicació parcial productiva pot estar dictada per una urgència econòmica però sovint també és una forma d'establir o recuperar un vinde relacional amb el món del treball, de manera que el temps lliure quedaria reduït a la mínima expressió (Miguélez *et al.*, 1998).

El tipus de poder que es reconeix a la «mestressa de casa» és el poder de realització i organització de les tasques de la llar. Ella és el referent de la llar i la família es considera el seu apèndix. La seva subjectivitat es basa en l'obligació moral i el sentiment de deute cap a la família, i provoca una mena de símil inqüestionable entre la mare, la família i ser «mestressa de casa» (Pérez Costa, 1999).

B) *Senyora de la casa*. La «senyora de la casa», a l'igual de la «mestressa de casa», es desenvolupa principalment en l'àmbit domèstic; construeix la seva identitat al voltant de la *domesticitat* i el domini privat, però, com a tret diferencial, prové d'una *classe social alta* que li permet delegar algunes funcions domèstiques a «servidors» externs («altres dones») i, pràcticament, no té cap vinde amb el món productiu.

La «senyora de la casa» no només és el referent per excel·lència de l'esfera privada (institució-empresa familiar), sinó que es realitza personalment en la seva direcció: «La gestió del hogar y la supervisión de la servidumbre suponen simbólicamente más que un trabajo o profesión mercantil: les configura como competentes guías del hogar y les presta una sólida identidad personal y familiar» (Colectivo Ioé, 2001, p. 374). En aquest cas, la contractació de servei domèstic adquireix una *funció simbòlica* important i esdevé un signe d'estatus distintiu (Colectivo Ioé, 2001).

Les «senyores de la casa» són, fonamentalment, ocupadores de més edat, casades i amb persones al seu càrrec. Segons els discursos analitzats pel Colectivo Ioé, les «senyores de la casa» veuen un canvi en les treballadores domèstiques («ja no és el que era») pel fet que aquestes ja no guarden la mateixa deferència, ni mantenen la mateixa actitud d'obediència.²⁵ Segons aquestes dones s'està vivint un moment d'escassetat de «servidors vertaders», que implica assegurar la competència, eficiència i fidelitat del servei (Colectivo Ioé, 2001).

24. La tipologia de les diferents ocupadores s'ha elaborat a partir de l'estudi del Colectivo Ioé (2001), les aportacions del monogràfic número 55 de la revista *Papers*, elaborat pel Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball (QUIT), i les aportacions de M. A. Pérez Costa (1999).

25. Segons aquestes dones, «la época dorada del servicio doméstico ha pasado» (Colectivo Ioé, 2001, p. 378); consideren que el servei domèstic abans era barat i el podia dirigir directament la «senyora de la casa»; a més, els habitatges estaven preparats per al servei i els treballadors ho eren per a tota la vida. Aquests eren fidels i lleials. En canvi, per les «senyores de la casa», la situació actual s'està invertint: no es pot contractar tot el servei domèstic que es voldria perquè és car; tampoc es pot gestionar plenament perquè es treballa fora de la llar i cal buscar fórmules de gestió indirectes, a distància (Colectivo Ioé, 2001). Aquestes dones pensen que avui en dia el model de dona s'està «liberalitzant» a Espanya, un fet que interpreten negativament, des del punt de vista de la cohesió familiar. El minvament del rol femení de la *domesticitat* i l'augment de les quotes de llibertat professional de les dones es materialitzarà, per aquestes dones, en un desmembrament de l'estructura de la llar i familiar.

El Colectivo Ioé (2001) defineix el tipus de gestió del TDA de les «senyores de la casa» com un *model prefordista*,²⁶ les característiques del qual serien: la presència d'un fort servilisme, l'arbitrarietat de l'ocupadora i la submissió de la treballadora, l'existència de fortes connotacions «maternalistes» (sota la ficció de la «familiaritat»), el rol de control i direcció directa de la treballadora domèstica per part de l'ocupadora i la presència de signes de diferenciació social visibles.

L. Oso (1998) i J. Rollins (1985) observen com les «senyores de la casa» mostren una preferència per les treballadores domèstiques estrangeres, que tenen com a virtut «la interiorització de la submissió» i són menys contestatàries. Aquestes dones veuen que les treballadores espanyoles, gradualment, han mostrat cert recel a un tracte servilista i es resisteixen a acceptar l'execució d'un rol basat en la inferioritat. Aquesta preferència per les estrangeres es produeix sobretot en el treball de cura i atenció a persones dependents, on són més valorades que les espanyoles (Oso, 1998). Si al començament les espanyoles eren més valorades per por a l'«altre cultural», aquest prejudici es deixa de banda quan es perceben els beneficis del treball domèstic estranger: la submissió, la reducció de costos i el manteniment de les relacions i pràctiques de dominació basades en l'ètnia i la classe social (Pla Julián, 2004).

C) *Professional*. A diferència dels dos models anteriors, la dona ocupadora «professional» té la seva font de socialització i realització personal en l'àmbit productiu i el desenvolupament professional. Aquestes dones representen un nou estatus de «persones servides» pel fet que no realitzen treball reproductiu, malgrat que sí que el gestionen, i desenvolupen rols associats tradicionalment als homes com la dedicació patrimonial i professional (Colectivo Ioé, 2001). Són dones d'una classe social mitjana-alta que es consideren «dones modernes» en oposició a les generacions anteriors, no només pel seu estatus com a professionals, sinó per la nova visió que tenen de la reproducció.²⁷

La varietat de posicions professionals d'aquestes dones pot derivar en diferents maneres de gestionar el servei domèstic. En aquest sentit, el Colectivo Ioé (2001) distingeix dos grans subsectors en funció del rang laboral: la dona *empresària* i la dona *directiva/professional*. La primera utilitza un *model de gestió pseudofordista*, que es basa en una visió del servei domèstic en termes de conflicte d'interessos entre classes (ocupadores *versus* treballadores). Les ocupadores empresàries tenen una concepció de la llar a manera d'empresa, en què cal fer prevaler la lleialtat i l'autoritat per sobre de la familiaritat. La *professional directiva*, en canvi, utilitza un *model de gestió postfordista* que recolza en una estructura flexible.

Oso (1998) observa com aquest col·lectiu d'ocupadores es defineix per una interiorització del discurs de la igualtat d'oportunitats, una presa de consciència de les desigualtats de gènere, però un estancament de la pràctica, un continuisme en l'exercici de la divisió sexual del treball. La ideologia feminista ha quallat entre aquestes dones ocupadores «professionals», però no es materialitza en la pràctica: són dones valorades pel seu rol econòmic i ciutadà dins la societat, pel seu «projecte autònom» i d'emancipació de la llar, però el *model de gestió* de la llar segueix desenvolupant-se sota criteris sexistes (Oso, 1998; Rollins, 1985). Com apunta Oso (1998, p.195): «Han hecho la revolución en la calle pero no en el hogar».

Són dones que davant la contradicció d'identitat que suposa la «doble presència», opten per la contractació de personal domèstic que té dues funcions fonamentals: la reducció de la càrrega domèstica, traspasant-la a un altra dona, i la pal·liació de les tensions amb la parella.

D) *Assalariada*. La dona ocupadora «assalariada» estableix un doble vincle amb el món de la producció i el món de la reproducció. En la majoria de casos viu una situació de «doble presència»

26. El Colectivo Ioé (2001) estableix una correlació entre les formes de gestionar el servei domèstic i els models de gestió empresarial de la mà d'obra (*model prefordista*, *pseudofordista* i *postfordista*), corresponent a altres períodes històrics. A aquests tres models n'afegeixen un quart que és la gestió del servei domèstic *ambivalent*.

27. Aquestes dones tendeixen a ajornar l'edat de la maternitat o restringeixen el nombre de fills de manera conscient per la importància que es dona al desenvolupament professional. A més a més, valoren molt la disposició de temps personal (Colectivo Ioé, 2001).

(Balbo, 1994) perquè té la responsabilitat de la llar i la cura dels fills, alhora que treballa en el mercat productiu. Hi ha una «ajuda» externa en la gestió de la llar, però continua encarregant-se de l'organització de l'àmbit domèstic.

La dona «assalariada», a diferència de la dona «professional», se situa en els segments del mercat laboral subalterns i ocupa un estatus social baix. Són dones que, malgrat que desenvolupen una activitat productiva, han construït la seva identitat al voltant de l'imaginari de la «mare-esposa» i poden arribar a experimentar un sentiment de culpa per sentir-se «males mares», cosa que els fa ocupar una posició de més risc d'abandonament del mercat de treball remunerat. En aquest cas, el TDA té una funció de reduir (i no d'eliminar) la «doble presència» de la dona «assalariada» i proporcionar-li més temps d'oci i de realització personal (*funció cooperadora*) (Colectivo Ioé, 2001).

Seguint l'estudi del Colectivo Ioé (2001), la dona ocupadora «assalariada» segueix un *model de gestió ambivalent* del servei domèstic que és fruit de la vivència paradoxal de «ser esclavas y tener esclavas» (Colectivo Ioé, 2001, p. 392). Aquest «tipus» experimenta una fórmula identitària contradictòria perquè ha de conciliar ser una assalariada (*posició de subordinació*) en l'àmbit productiu amb ser una ocupadora en l'àmbit reproductiu (*posició de dominació*). Cal assenyalar, però, que entre la dona ocupadora assalariada i la treballadora domèstica assalariada hi ha una diferència fonamental: el poder adquisitiu més elevat de la primera, que la situa en la posició de «ser servida», i la posició de subordinació de la segona, que la situa com a «servidora» i mai com a «servida».

La *gestió ambivalent* del servei domèstic es basa en la incorporació d'elements d'igualtat i desigualtat, de simetria i asimetria. Per una banda, d'alguna manera, ambdues dones comparteixen la classe i el gènere, fet que pot comportar una certa identificació mútua, una empatia o solidaritat parcial. Però, per l'altra banda, no deixen de ser «la senyora i la serventa» i, en el cas que la treballadora domèstica sigui immigrant, el factor ètnic trenca del tot la comunió entre les dues.

En tots els «tipus» descrits, les perspectives de poder de la dona, que li permeten decidir sobre la gestió del TDA, presenten matisos segons la seva vinculació amb l'àmbit reproductiu i productiu. La divisió sexual del treball queda palesa en tots els casos, en què l'home queda exempt de la realització i responsabilització de les funcions de la llar. Aquesta elusió masculina és particularment problemàtica en la posició *D (assalariada)*, on les opcions per a *mercantilitzar* les tasques domèstiques són més reduïdes i arriscades econòmicament. En les posicions *B (senyora de la casa)* i *C (professional)*, l'absència del gènere masculí és pràcticament insignificant, atès que és rellevat pels recursos econòmics disponibles, que compren el temps necessari a altres persones que assumiran les tasques de la llar. Dels quatre tipus, el model de gestió de la «senyora de la casa» és el model més antic i tradicional, però amb menys pes i influència ideològica en l'actualitat (Colectivo Ioé, 2001). Aquest patró de gestió del TDA està perdent legitimitat social i modificant tant les figures tradicionals de dones ocupadores com el sector domèstic en si mateix.

Conclusions

El TDA s'ha convertit en els *països mediterranis* en una estratègia de gestió del benestar recurrent entre les dones. El TDA s'ha anat «democratitzant», en més o menys mesura, per tot l'espectre de les classes socials. Si abans la contractació de servei domèstic era vista socialment com una pràctica elitista, amb connotacions de distinció social i relegada a les classes més riques, avui dia s'ha convertit en una de les vies més fàcils, sobretot de les dones de classe mitjana, per a gestionar el treball reproductiu.

Ací s'ha volgut plantejar la hipòtesi que aquesta *mercantilització* del treball domèstic i familiar a l'esfera del mercat, pugui respondre a una necessitat de *continuisme* amb la ideologia *familista*, en què la treballadora domèstica assalariada representaria la figura, vista amb certa nostàlgia, de la «bona mare i esposa», que algunes dones autòctones ja no poden o no volen desenvolupar, conscients que aquesta figura està socialment desprestigiada. A través de la seva externalització i el seu

traspàs, reconeixen, implícitament, que aquesta figura és necessària, sense posar en qüestió el *contracte sexual* (Pateman, 1995) del sistema de sexe/gènere patriarcal.

Avui dia, el recurs de la *mercantilització* d'aquest tipus de treball no només serveix per a suavitzar la sobrecàrrega de la dona ocupadora, sinó que seria una manera de desviar i eludir un eventual problema conjugal, entorn de la gestió de les tasques domèstiques i familiars, així com una opció que oculta un problema de gestió pública.

Bibliografia

- ANDALL, Jacqueline (2000). *Gender, migration and domestic service: Politics of black women in Italy*. Hampshire: Ashgate.
- ANDERSON, Bridget (1999). «Overseas domestic workers in the European Union: invisible women». A: HENSHALL MOMSEN, Janet [ed.]. *Gender, migration and domestic service*. London: Routledge.
- (2000). *Doing the dirty work? The global politics of domestic labour*. New York: Zed Books.
- BACA ZINN, Maxine; THORNTON DILL, Bonnie (1996). «Theorizing difference from multiracial feminism». *Feminist Studies*, núm. 22 (2), p. 321-331.
- BALBO, Laura (1994). «La doble presencia». A: BORDERÍAS, Cristina; CARRASCO, Cristina; ALEMANY, Cristina [ed.]. *Las mujeres y el trabajo: Rupturas conceptuales*. Barcelona: Icaria.
- BETTIO, Francesca; SIMONAZZI, Annamaria; SOLINAS, Giovanni; VILLA, Paola (2004). «The “care drain” in the Mediterranean: notes of the Italian Experience». Comunicació presentada a la 25th Conference of the International Working Party on Labour Market Segmentation: «Intergenerational Issues, the Welfare State and the labour Market», 22-24 de juliol de 2004, Brisbane, Austràlia.
- BETTIO, Francesca; SIMONAZZI, Annamaria; VILLA, Paola (2006). «Change in care regimes and female migration: the “care drain” in the Mediterranean». *Journal of European Social Policy*, núm. 16 (3), p. 271-285.
- BIMBI, Franca (2000). «The family paradigm in the Italian welfare state (1947-1996)». A: GONZÁLEZ, M. José; JURADO, Teresa; NALDINI, Manuela [ed.]. *Gender inequalities in Southern Europe: Women, work and welfare in the 1990s*. Londres: Frank Cass.
- BITTMAN, Michael; FIZHER, Kimberly; HILL, Patricia; THOMSON, Cathy (2005). «The time cost of care». *International Journal of Time Use Research*, núm. 2 (1), p. 54-66.
- BOLETÍN OFICIAL DEL ESTADO (BOE) (1985). *Real Decreto 1424/1985, de 1 de agosto, por el que se regula la relación laboral de carácter especial del servicio del hogar*. Madrid: Boletín Oficial del Estado. [13 agost 1985].
- BORDERÍAS, Cristina; CARRASCO, Cristina; ALEMANY, Cristina [ed.] (1994). *Las mujeres y el trabajo: Rupturas conceptuales*. Barcelona: Icaria: Fuhem.
- CARRASQUER, Pilar; TORNOS, Teresa; TEJERO, Elisabet; ROMERO, Alfonso (1998). «El trabajo reproductivo». *Papers*, núm. 55, p. 95-114.
- CATARINO, Christine; OSO, Laura (2000). «La inmigración femenina en Madrid y Lisboa: hacia una etnización del servicio doméstico y de las empresas de limpieza». *Papers*, núm. 60, p. 183-207.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLOGICAS (CIS) (2004). *Opiniones y actitudes sobre la familia*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas. [Estudi núm. 2578]
- COLECTIVO IOÉ (2001). *Mujer, inmigración y trabajo*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales: Instituto de Migraciones y Servicios Sociales.
- CROMPTON, Rosemary; BROCKMANN, Michaela; LYONETTE, Clare (2005). «Attitudes, women's employment and the domestic division of labour: a cross-national analysis in two waves». *Work Employment Society*, núm. 19, p. 213-233.
- FLAQUER, Lluís (2000). «Is there a Southern European model of family policy?». A: PFENNING, Astrid; BAHLE, Thomas [ed.]. *Families and family policies in Europe: Comparative perspectives*. Frankfurt: Peter Lang.
- FRAISSE, Geniève (2000). «Servidumbre, empleos de servicio y democracia». A: MARUANI, Margaret; ROGERAT, Chantal; TORNOS, Teresa [ed.]. *Las nuevas fronteras de la desigualdad: Hombres y mujeres en el mercado de trabajo*. Barcelona: Icaria.
- GUILLÉN, Ana Marta (1997). «Regímenes de bienestar y roles familiares: un análisis del caso español». *Papers*, núm. 53, p. 45-63.

- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (INE) (2004). «Cambios en la composición de los hogares. ¿Cuántos somos en casa?». *Boletín Informativo del Instituto Nacional de Estadística*, 6/2004.
- LEWIS, Jane (2001). «The Decline of the Male Bread-winner Model: Implications for Work and Care». *Social Politics*, núm. 8, p. 152-169.
- (2005). «Perceptions of Risk in Intimate Relationships: The Implications for Social Provision». *Journal of Social Policy*, núm. 35(1), p. 39-57.
- LOZARES, Carlos; CARRASQUER, Pilar; DOMÍNGUEZ, Màrius (1998). «Las representaciones en el mundo de la vida cotidiana». *Papers*, núm. 55, p. 131-149.
- MARUANI, Margaret; ROGERAT, Chantal; TORNS, Teresa [ed.] (2000). *Las nuevas fronteras de la desigualdad: Hombres y mujeres en el mercado de trabajo*. Barcelona: Icaria.
- MIGUÉLEZ, Faustino; TORNS, Teresa (1998). «Introducción al análisis del trabajo y de la vida cotidiana». *Papers*, núm. 55, p. 9-25.
- MIGUÉLEZ, Faustino; TORNS, Teresa; REBOLLO, Óscar; PASTOR, Inma (1998). «Las estructuras de sentido de la vida cotidiana». *Papers*, núm. 55, p. 151-179.
- MOROKVÁSIC, Mirjana (1984). «Birds of passage are also women...». *International Migration Review*, XVIII (4), p. 886-907.
- NASH, Mary (1993). «Identidad cultural de género, discurso de la domesticidad y la definición del trabajo de las mujeres en la España del siglo XIX». A: DUBY, Georges; PERROT, Michelle [ed.]. *Historia de las mujeres*. Madrid: Taurus.
- OSO, Laura (1998). *La migración femenina de mujeres jefas de hogar*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales: Instituto de la Mujer.
- PAPÍ, Natalia (2003). «Clase social, etnia y género: tres enfoques paradigmáticos convergentes». *Utopías*, núm. 195 (1), p. 55-75.
- PARELLA, Sònia (2000). «El trasvase de desigualdades de clase y etnia entre mujeres: los servicios de proximidad». *Papers*, núm. 60, p. 275-289.
- (2003). *Mujer, inmigrante y trabajadora: La triple discriminación*. Rubí: Anthropos.
- (2004). «Reclutamiento de trabajadoras inmigrantes en las empresas de proximidad en el Área Metropolitana de Barcelona». *Redsi*, núm. 108, p. 179-198.
- (2006). «La “vulnerabilidad social” de las mujeres inmigrantes no-comunitarias a partir del estudio de sus pautas de inserción laboral en España». *Red Social Interactiva*, 6.
- PATEMAN, Carole (1995). *El contrato sexual*. Barcelona: Anthropos.
- PÉREZ COSTA, M. Ángeles (1999). «Poder, género y espacio doméstico». A: ORTEGA, Margarita; SÁNCHEZ, Cristina; VALIENTE, Celia [ed.]. *Género y ciudadanía: Revisiones desde el ámbito privado*. Madrid: Instituto Universitario de Estudios de la Mujer: Universidad Autónoma de Madrid.
- PLA JULIÁN, Isabel [ed.] (2004). *Informalidad del empleo y precariedad laboral de las empleadas de hogar. Memoria de investigación. Periodo de duración: 2003-2004*. Madrid: Ministerio de Igualdad: Instituto de la Mujer.
- ROLLINS, Judith (1985). *Between women: Domestic and their employers*. Filadèlfia: Temple University Press.
- ROMERO, Mary (2002). *Maid in the U.S.A.* New York: Routledge.
- RUSSELL HOCHSCHILD, Arlie (2001). «Las cadenas mundiales de afecto y asistencia y la plusvalía emocional». A: GIDDENS, Anthony; HUTTON, Will [ed.]. *En el límite: La vida en el capitalismo global*. Barcelona: Tusquets.
- SALLÉ, M. Ángeles (1985). *Situación del servicio doméstico en España*. Madrid: Ministerio de Cultura: Instituto de la Mujer.
- SARASA, Sebastià; MORENO, Luís [ed.] (1995). *El Estado del bienestar en la Europa del sur*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales: Politeya.
- SASSEN, Saskia (1993). *La movilidad del trabajo y el capital: Un estudio sobre la corriente internacional de la inversión y del trabajo*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- SOLÉ, Carlota (2000). «Inmigración interior e inmigración exterior». *Papers*, núm. 60, p. 211-224.
- TOBÍO, Constanza (2001). «La familia y el empleo: prácticas y discursos de les mujeres». A: RADL, Philipp R. [ed.]. *Cuestiones actuales de sociología del género*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- TORNS, Teresa (1997). «Los servicios de proximidad, ¿un yacimiento de empleo?». *Revista de Treball Social*, núm. 147, p. 40-54.
- (1999). «Las asalariadas: un mercado con género». A: PRIETO, Carlos; MIGUÉLEZ, Faustino [ed.]. *Las relaciones de empleo en España: La consolidación del nuevo modelo*. Madrid: Siglo XXI.

- TORNS, Teresa; CARRASQUER, Pilar; PARELLA, Sònia; RECIO, Carolina (2007). *Les dones i el treball a Catalunya: Mites i certeses*. Barcelona: Institut Català de les Dones.
- TRIFLETTI, Rossana (1999). «Southern European welfare regimes and the worsening position of women». *Journal of European Social Policy*, núm. 9(1), p. 49-64.
- VILLA, Paola (1990). *La estructuración de los mercados de trabajo: La siderurgia y la construcción en Italia*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1979). *El moderno sistema mundial*. Madrid: Siglo XXI.
- ZAREMBKA, Joy M. (2004). «America's dirty work: migrant maids and modern-day slavery». A: EHRENREICH, Barbara; RUSSELL HOCHSCHILD, Arlie [ed.]. *Global woman: Nannies, maids and sex workers in the new economy*. New York: Henry Holt and Company, LLC.